

Mədəniyyətlərəarası dialoqların əhəmiyyəti

Coğrafi məkanca Qərb-Şərq sivilizasiyalarının qovuşduğunda yerləşən Azərbaycan iqtisadi, mədəni, siyasi cəhətdən hər iki qütbün yükünü daşımışdır. Belə ki, Böyük İpək Yolunun məhz Azərbaycandan keçməsi bu məsuliyyətli və həm də regional cəhətdən ağır olan işin öhdəsindən gəlməyi tələb edirdi. Vaxtilə regionun bu xüsusiyyətlərini çox diqqətlə nəzərə alan ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “... İpək yolu”un dəhlizinin mərkəzində yerləşən ölkə kimi Azərbaycan Şərqlə Qərbin qovuşmasında mühüm rol oynayır.”

Müasir dövrdə daha çox qabarıq xarakter alan Şərq-Qərb arasındakı əlaqələr bixətli olaraq inkişaf etmir. Belə ki, bir-birinə əks olan qütblərin mübarizə istiqaməti həm də onların yaxınlaşması üçün də bir bəhanə idi. Bu yaxınlaşma özlüyündə qlobal xarakterə malikdir. Elmi-nəzəri ədəbiyyatdan məlum olduğu kimi, qloballaşma - milli sərvətlərin qeyri-şərtsiz olaraq ümumdünya sisteminə qoşulması prosesidir. Məhz XXI əsr qloballaşmanın ən böyük mərhələsi sayılır. Bu dövrdə vahid qlobal iqtisadiyyatın yaradılmasında Amerika, Avropa İttifaqı və Şərqi-Qərbi Asiya iştirak edir. Qloballaşma dünyasında nəinki iqtisadiyyatın, eləcə də etnik-psixoloji xüsusiyyətlərin cəmləşdiyi mədəniyyətlərin dialoqu da bu kontekstə daxildir.

Mədəniyyətlərin yaxınlaşması və dialoqu məsələsi elmi-nəzəri cəhətdən alimlərin tədqiqat mövzusu olmuşdur. Mədəniyyətşünas alim S.Hantinqtona görə mədəniyyətlərin toqquşması həm mikrosəviyyədə (qruplararası), həm də makrosəviyyədə (fərqli mədəniyyətlərə mənsub dövlətlər arasında) mümkündür.

S.Hantinqton qeyd edir ki, gələcəkdə 7-8 sivilizasiya arasındakı böyük qarşıdurma olacaq və o da artan xətlə yüksələcək. Bu, mədəniyyətlərin arasında gedən və ayrılan xətlərin kəşisməsidir. Bu fərqləri şişirdən və kəskinləşdirən müxtəlif qrup adamlar mövcuddur və onların da müxtəlif maraqları vardır. Bəs mədəniyyət və sivilizasiyanın fərqi, daha doğrusu, özünəməxsus cəhətləri hansılardır?

Biz adi təsəvvürdə və elmi-tədqiqat işlərində qədim (və ya antik) sivilizasiya haqqında məlumatlarla qarşılaşırıq. Belə hesab edirik ki, bütün mərhələlərdə sivilizasiyalar mədəniyyətlərin sonucunu kimi qəbul edilə bilər. Sivilizasiya ilə mədəniyyəti birləşdirən cəhətlər onları “ayıran” cəhətlərdən daha çoxdur.

Bəli, həqiqətən mədəniyyətlər arasında fərqlər mövcuddur. Lakin bu, heç də mədəniyyətlər arasında çoxəsrlilik əlaqələri inkar etmək iqtidarında deyildir. Daha dəqiq desək, hər hansı bir xalqın mədəniyyəti izolə olunmuş şəkildə inkişaf edə bilməz; mədəniyyətlər çox zaman təkcə bir-biri ilə yanaşı deyil, həm də bir-birinin içində yaşayır.

Qərb və Şərq sivilizasiyalarının qovuşduğunda yerləşən Azərbaycan öz mədəniyyətinin təzahür nöqtələrində yerləşdiyi məkanın xüsusiyyətlərini təcəssüm etdirir. Lakin yerli özünəməxsus xüsusiyyətləri qorunmasa öz milli kimliyini itirər və bir millət olaraq dünya sivilizasiyasını tərk edər. Vaxtilə Türk xalqının atası sayılan böyük Atatürk deyirdi: “Mədəni olmayan insanlar, mədəni olanların ayaqları altında qalmağa məhkumdurlar.”

Məlumdur ki, müasir dünyanın geosiyasi kontekstindən danışarkən, birinci növbədə, sivilizasiyalar və mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir mexanizminə fikir vermək lazımdır. Çünki millətləri bir araya yığan sivilizasiya və mədəniyyətlər öz aralarında ortaqlıq mövqeyə malikdirlər. Belə ki, Qərb geosiyasətçiləri gələcək dünya inkişafının əsasən iki konsepsiyasından çıxış edirlər. Onlardan biri - neolatentik konsepsiya (ən görkəmli nümayəndəsi S.P.Hantinqton) gələcək dünya nizamının müxtəlif sivilizasiyalar (əsasən 8 sivilizasiya - Atlantik, Latin Amerikasi, slavyanprovoslav, İslam, hind, Çin, Yaponiya və Afrika) arasında mədəni, ideoloji, dini ziddiyyətlərin güclənməsi fonunda təsəvvür edir. Hantinqtonun fikrincə, dünya dövlətləri və xalqlar arasında baş verəcək toqquşmalar və dağıntılar məhz bu sivilizasiyalar arasındakı gərginlikdən əmələ gələcəkdir. Qərb dünyasının mədəniyyətini özündə əks etdirən nəzəriyyəçi buraya daxil olan dövlətlərin mədəniyyətlərini tərənüm etməklə məşğuldur. Belə ki,

Qərb sivilizasiyası digər xalqların sivilizasiyalarından köklü şəkildə fərqlənir. Müəllif sivilizasiyalar rəqabətində mədəniyyət faktorunun mühüm rol oynadığını əsas götürərək “sivilizasiyaların toqquşması” nəzəriyyəsində bu yaxınlaşmanın qeyri-mümkün olduğunu söyləmişdir. Düzdür, sonralar, 1996-cı ildə nəşr etdiyi “The clash of civilizations and the remaining of the World” kitabında mədəniyyətlər və sivilizasiyaların qismən də olsa yaxınlaşmağın mümkünlüyünü qeyd etsə də, lakin bu yaxınlaşmağın kulminasiya nöqtəsi kimi ABŞ dövlətini götürürdü. Bu baxışlarda humanizmədən çox, millətçilik və irqçilik xarakteri hiss olunmaqdadır. Amerikalı geosiyasətçi Frensis Fukuyamanın təklif etdiyi, “mondializm” adlanan ikinci konsepsiyaya görə gələcək dünyanın inkişafı məhz Qərbdən keçir.

Məlumdur ki, bütün xalqların, dövlətlərin dünyabaxışlarının eyniləməsi çox mürəkkəb və ağırlı prosesdir. Ona görə ki, burada ayrı-ayrı dövlət və xalqların mədəniyyəti və mental baxışlar sistemi özünü göstərəcəkdir. Onları isə bir araya yığma məsuliyyəti ev sahibinin öz üzərinə düşür. Dünyanın gələcək inkişafı bu sivilizasiyaların münasibətinin təzahürü kimi çıxış edir. Çünki dünya dövlətləri və xalqlarının əmin-amanlığı, sülh şəraitində yaşamasının müqəddəm şərti məhz sivilizasiyalararası dialoqdan keçir. Bu suallara cavabı yenə də sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsində, dialoqunda axtarmaq lazımdır. Məsələnin global olması belə bir sual ortaya çıxarır: Qərb yönümlü mədəniyyət üstündürmü, ilk əvvəl Şərq mədəniyyəti, yoxsa Qərb mədəniyyəti yaranmışdır?

Şərq-Qərb münasibətlərinə elmi rəkasdan baxdıqda, Sovet rejimindəki qadagalara baxmayaraq, bu suallara cavab verən görkəmli şərqşünas alim Aida İmanquliyeva öz tədqiqatlarında yeni müstəvidə araşdırmış, elmin inkişaf konturlarını genişləndirərək Şərq-Qərb münasibətlərinin xarakterini və perspektivlərini təhlil etmişdir. Alimin tədqiqatlarında təkcə Şərqi öyrənməklə deyil, Şərqi öz üsul dəst-xəttini araşdırmaqla, Qərbin texnogen modelinə yiyələnməklə Şərq-Qərb münasibətlərinin zəruriliyini ortaya çıxarmışdır. Bu sa-

hədə geniş tədqiqat işlərinin böyük tərkib hissəsi kimi şərqşünas alimin fundamental yaradıcılığının elmi-fəlsəfi mahiyyətini dərinlən açan akademik Səlahəddin Xəlilov yazırdı: “Aida xanım öz zəmanəsini qabaqlayaraq Azərbaycan gerçəkliyində Şərq və Qərbin vəhdəti ideyasını ilk dəfə konseptual şəkildə irəli sürmüşdür.”

Artıq müasir dövrdə Şərq-Qərb qarşıdurmasının nəzəri əsaslarının praktikada tətbiqinin vaxtı çoxdan çatmışdır. Bu gün XXI əsrin astanasında superdövlətlərin münasibəti ocağına çevrilən Şərq dövlətlərinin mədəniyyətlərinin itirilmə qorxusu varmış, Şərq dövləti bu mədəniyyətlərəarası dialoqa ev sahibliyi edə bilmə - kimi geosiyasi məsələnin önündə duran suallardır. Bütün dünyada yenidən aktuallaşmış bu problemi Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva bir daha siyasi gündəliyə daxil etmiş, öz məqsədyönlü fəaliyyəti ilə ölkəmizin bu dialoqda təşəbbüskar və aparıcı tərəf kimi çıxış etməsinə nail olmuşdur. Məhz bu fəaliyyətin nəticəsi olaraq Bakı 2009-cu ildə İslam mədəniyyətinin paytaxtı elan olundu. Tarixən Böyük İpək Yolu, ticarət məkanı Azərbaycandan keçdiyi üçün bu böyük ərazi Qərblə Şərqi birləşdirən bir məkana çevrilir. Bu əlverişli şərait Azərbaycana imkan verir ki, böyük iqtisadi, mədəni və siyasi nailiyyətlərə imza atsın. Məhz bu əlverişli şəraitdən istifadə edən müstəqil Azərbaycan dövləti Qərblə Şərqi birləşdirən tarixi İpək yolunun bərpası işinin təməlini Bakıda qoyur, o gündən Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhəri Şərq-Qərb mövzusunda keçirilən beynəlxalq elmi məclislərə ev sahibliyi missiyasını öz üzərinə götürür.

Mütəxəssislər qeyd edirlər ki, Şərq-Qərb münasibətlərinin universal şəkildə öyrənilməsi istiqamətində çox az iş görülmüşdür. Tədqiqatlar əsasən ayrı-ayrı şəxsiyyətlər üzrə aparılmışdır. Şərq və Qərb sivilizasiyalarının Azərbaycanın tarixi-mədəni inkişafına təsiri, milli mədəniyyətimizi və tənəqkür tərzimizi Şərq və Qərb mədəniyyətləri kontekstində araşdırmaq və onun inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək də müasir cəmiyyətimizin əsas vəzifələrindən biridir.

Tarixən məlum olduğu kimi, elm

və mədəniyyət Şərqdə başlayıb, Qərbdə başa çatmışdır. Qərb özünü mədəniyyətin beşiyi hesab edir. Lakin bu gün Yaponiya, Çin, Hindistan, Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin texnoloji modernləşmədə qazandıqları uğurlar göz qabagındadır. Artıq siyasi, iqtisadi, texnogen, mədəni mühitdə Qərbin hegemonluğuna son qoyulur. Adlarını çəkdiyimiz sferalardakı inkişaf nailiyyətləri bütün regionlara parçalanır. Bu ayrı-seçkiliyə son qoymaq isə tarix boyu çox ağır, tələyüklü bir məsələdir. Ona görə də bəşəri böhrandan çıxış yolunu birgə araşdırmaq lazımdır. Müasir dünyada mədəniyyətlərəarası münasibətlər ümumbəşəri səylərlə axtarılmalıdır.

Bu gün dünyada Qərbin diqtə etdiyi bütün sferalarda inkişafın “eqoist-rasionalist” modeli üstünlük təşkil edir. Bu siyasi baxışların altında güclü-gücsüz məsələsi durduğu üçün inkişaf etmiş Qərb dövləti və ondan geri qalmış Şərq dövlətinin aqibəti və münasibəti durmaqdadır. Bu münasibətlər çərçivəsində ayrı-ayrı xalqların taleyi: milli-etnik məsələlər, milli kimliyin təsdiqi, nəhayət, millətin və dövlətin qalib-qalmaması məsələsi durur. Bu çətin və məsuliyyətli işin öhdəsindən gəlmək olduqca çətinindir. Belə ki, xalqların milli-mədəni xüsusiyyətlərini qorunub saxlamaq və bir-birinə inteqrasiya etmək kimi yeni inkişaf paradigması işlənib hazırlanması vacib idi. Bunun üçün isə yenə sivilizasiyaların və mədəniyyətin dialoqu zəruridir. Elə dialoq ki, bütün bəşəriyyətin, müxtəlif sivilizasiyaların, xalqların vətəndaş, mənəvi-etik, humanitar potensialını hərəkətə gətirə bilsin, müxtəlif mədəniyyətlər arasındakı fərqləri aradan qaldırmağa deyil, onlar arasında balansın yaradılmasına, mədəni ənənələrin inteqrasiyasına və bütövlükdə sülhə və əmin-amanlığa xidmət etsin. Bu prosesdə bir paradoksallıq ondan ibarətdir ki, Qərb texnogen inkişafa üstünlük verib dünya hegemonluğunu ələ aldığı halda, Şərq isə öz mənəviyyatına sığınıb milli-mədəni dəyərlərini qorumaqla məşğuldur. Qərb sivilizasiyasının təməlində iqtisadi sistem, Şərq sivilizasiyasının təməlində isə mənəviyyat durur. Digər tərəfdən, Qərb cəmiyyətinin daha mütəşəkkil idarə olunmasının əsasını iqtisadi

sadi nailiyyətlər, Şərq düşüncə tərzinin əsasını insanın mənəvi kamilliyi təşkil edir. Qərb sivilizasiya tipinin sosial-mədəni identikliyinə əsasını ictimai münasibətlər tipində insanların yaxşı yaşaması və rifahıdır. Qərb bu yaşam tərzinin əsasını iqtisadiyyatın gücündə görür. Şərq tənəqkürəndə ənənəçilik çox güclüdür. Hətta bu ənənəçiliyə sadıqlıq bəzən müəlifəkarlıqla nəticələnir. Daim yeniliklərlə üzleşən Qərbdə yaxşı yaşamaq uğrunda, demokratiya, insan azadlıqları uğrunda daim mübarizə aparırlar. Qərb siyasi sivilizasiyasının əsası budur. Lakin tarixən mədəniyyətin beşiyi olan Şərqdə bütün yazılı mənbələrdən məlum olur ki, ədalətli cəmiyyət yaratmaq uğrunda mübarizə bu ölkələrin əsas məqsədi olmuşdur. Bu fərqləri nəzərə alaraq Qərb-Şərq qarşıdurmasını bir az azaltmaq və yumşaltmaq nöqteyi-nəzərdən bu tərkibdə olan beynəlxalq dialoqların keçirilməsi olduqca zəruridir. Yuxarıda sadalanan mədəniyyətlərin birgə ünsiyyəti və arasıdırılması dözümlülük və birgə əməkdaşlıq nəticəsində əldə olunur.

Elmi-nəzəri ədəbiyyatdan məlum olduğu kimi, **Tolerantlıq** - dini dözümlülük deməkdir. Bu onu xatırladır ki, müxtəlif xalqların inanc və əqidələrə hörmət etmək və dözümlü yanaşmaq tələb edir. Tolerantlıq insan hüquqları və vicdanı ilə bağlı olduğu üçün bu incə məsələlərə hörmətlə yanaşmaq tələb olunur. Tolerantlıq deyəndə insan azadlığı, demokratiya, söz azadlığı və s. kimi milli hisslərin çulğışdığı bəşəri hisslər göz önündə durur. Bu terminin altında onun üçün irqçilik, ksenofobiya, dini dözümsüzlük, dini ayrı-seçkilik, terror və ekstremizmin qəbul edilməməsi xarakterikdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2015-ci il mayın 18-də Bakıda keçirilən II Ümumdünya Mədəniyyətərəarası Dialoq Forumunun açılışında dedi ki: “Tolerantlıq geniş anlayışdır. O, təkcə dinlərin bir-birinə dözümlülüyü deyil, həm də bir-birinin ədətlərinə, mənəviyyatına dözümlülük, mədəniyyətlərə dözümlülük deməkdir”.

Dözümlülük ideyasının tarixi çox qədimdir. Bu istilah ilk dəfə XVI-XVII əsrlərdə Avropada meydana gəlmişdir. Din və vicdan ilə bağlı olan bu is-

tilah 1648-ci ildə imzalanmış Vestfal sülhü dini dözümlülüklə bağlı ilk sənəddir. Baxmayaraq ki, bu istilahdan sonra saysız-hesabsız müharibələr olmuşdur. Bu istilah öz yerini tapa bilmədi. Bu fikirlərin tam dolğunluğu yalnız II minilliyin sonunda formalaşmağa başladı. Dini dözümlülük dedikdə, əzilmis xalqın dinini, mənəviyyatını məhv etmək deyil, əksinə sülhü qoruyub saxlamaqla qonşu xalqların mədəniyyətinə və dininə hörmət kimi başa düşülür. Bu ən çox azsaylı xalqların mədəniyyətində təzahür edilir. Həqiqətən də dinlər arasında dialoqun yaradılması, qarşılıqlı hörmət göstərilməsi müasir cəmiyyətdə demokratik stabilliyin yaradılması üçün çox vacibdir. Bu müqəddəs işin ağırlığını hiss edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev öz nitq və çıxışlarında xüsusi qeyd edir: “Azərbaycan həm Avropa Şurasının, eyni zamanda, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvü kimi multikulturalizmi bir missiya kimi öz üzərinə götürmüşdür. Biz hesab edirik ki, multikulturalizmin müasir dünyada alternativini yoxdur. Multikulturalizmin alternativini yalnız ayrı-seçkilik, irqçilik, ksenofobiya, islamafofiya və antisemitizm ola bilər.”

Etnik-psixoloji məqamdan yararlanaraq demək olar ki, dözümlülük hər bir ölkənin vətəndaşları tərəfindən yüksək qiymətləndirilsə, bu böyük bir təcrübənin humanist nəticəsidir. Lakin əksinə olarsa, bu böyük müvəffəqiyyətsizliyin nəticəsi olar. Təcrübəyə əsaslanmaqla bu istilahnın qəbul edilməsinin doğru olub-olmadığı tam sübuta yetirilir.

(davamı 6-cı səhifədə)